

ת. א. פְּרִידְלַנְד

I. בחייו ובמותו.

הוא יצא את החיים כגבור וזר הנצחון על ראשו. פי שניו האחרונות היו שנות יסורי לא־אנוש ויחד עם זה גם התאמצות יצירה מפליאָה. בלבו נחנקה „שאגת נצלה חי על גחליו“, כי בשרו היה אכול סרטן פולו ועל פניו האירה בת־צחוק רפה וסלחנית, זו שהיתה שופעת חכמת חיים והבנת אדם.

ובדרכו זו האחרונה, אשר בה צעד לקראת מות מתוך תשוקת־חיים לזהטת, נתגלה בכל יפיו הנפשי ועוזו המוסרי.

וגם אלה שידעוהו מפכר והוקירוהו בזכות מעלותיו הרבות וסגולותיו היקרות עמדו משתוממים ומתפעלים לפני פרידלאנד ב' החולה, אשר האפיל באורו ובכוחו על פרידלאנד א' הבריא.

בתקופתו זו, השניה והאחרונה, הועמד פנים אל פנים עם הנצח — וכל הכתמים הקטנים המכתימים את חיי כולנו נמחקו מעל אופק־חיו. כל הקטנות נטשטשו ונשכחו — ובמקומן הופיע המראה הגדול והנורא־הוד, של חיי אדם הקרבים אל קצם, והאדם, שהוא נושאם ונשואם כאחד והמתמרק ביסורי־גיהינום, ניטהר ונתקדש בשאיפתו אל על, לחיי נשמות.

הוא היה אחד המעטים והבחירים שבמחנה העברי־ציוני באמריקה. אדם בעל כשרונות רבים ומצוינים, היתה אישיותו שופעת אורה וחיות על סביבותיו.

הוא היה מחנך־בחסד, אך מעולם לא צמצם את נבואתו החינוכית בתוך כתלי בית־הספר בלבד. פי גם עבודתו החינוכית עצמה היתה למעלה מזה. הוא היה משורר — ואת רוח השירה

הכניס בכל מפעל משלו ובכל אדם שבא במגע אתו. וחסיד היה. שמחת אמת על החיים ועל יפיים היתה יוצאת ממעיין ישותו ומדביקה את האחרים — וכן הושרתה רוח הדבקות במחנהו. לפיכך נתפרסם ונתחבב שמו עוד קודם שנתגלה כוחו הספרותי ועוד קודם שנעשה אישיות מרפזית בחיי ישראל באמריקה. וכשנבחר לנשיא ההסתדרות העברית הראה כוח חדש — של ארגון ופעולה, שרק איש בריא מוכשר להם. ובהרצאותיו על הספרות, בעברית ובאנגלית, הפליא את השומעים — גם בברק-סגנונו ועושר-לשונו וגם בדקות הרגשותו ובעומק ניתוחו. ולא פעם צר היה על הדברים ההולכים לאיבוד מבלי שתשאר להם שארית בספרות.

רק בשנים האחרונות, כשנשמעה הדפיקה הראשונה על דלתו והוא שמע את הקול הקורא לישיבה של מעלה, התאזר עוז והתחיל עובד וצובר את נכסיו הספרותיים ומוסיף עליהם חדשים.

הרבה מן החשיבות והענין שהיו בדבריו, שהופיעו בשלושה ספרים: סוניטות, סיפורים ושירים, נבעו בלי ספק מן החידוש שהיה בעצם הופעתו המאוחרת. אפשר להגיד עליו בלשון המקרא, פי החיטה והפוסמת בשדהו אפילות היו. וכשם שקוסמים לנו העלומים היוצרים, פן יוליכונו שבי פירות מבושלים של צהרי חיים, ועוד יותר מזה צהרים שקועים.

עם כל סוניטה וסיפור של פרידלאנד נתגלה לנו משהו מסתרי נשמתו של אדם היורד למעמקים וצועק משם אל אל חי. וקשיות-הביטוי של הסוניטות, שבתוכן הסתתר גרעין בריא, העידה עדות נאמנה על חתירה אל המקור, על צמאון למצוא את נקודת-האחיזה בנצח בתוך החולות הנודדים של המציאות המתעה.

הוא ראה והנה, נפשטה הפסות החוצצת בין חווה-האל ותוון-האלהות והמוטיב הזה של התלפדות חיים והמות, של דבקות האדם באלהיו והיותם לאחד, חוזר והולך משיר לשיר, מסוניטה לסוניטה.

רק לפעמים רחוקות היה כאבו מתפרץ ולובש צורה אישית-לירית, כבשירו „ימים ספורים נשארו“:

ימים ספורים נשארו	אֶסְקִי אֹרֶךְ כִּי קָרָאוּ לִי
אֵיכָה אֶאָרִיכֶם?	אֶמְרָתִי: יוֹמָם יָבֹוא,
רָנְעִי נֶהְבֵּ נַעְמִי	לִילָה-לִילָה — כִּסְפוּ לוֹ
אָנָּה אֵן אֹלִיכֶם?	יוֹם נְיוֹם וַיְהִי כֹבוֹ.
מְחוּנִי נְיוֹ כִּי רָמְזוּ לִי	יִבְעַד אֶשְׁנֵבִי גֹחַן צֶל,
אָנֹכִי לֹא נַעֲנִיתִי —	שֵׁם גַּמְלֵי-הַגֶּמֶר מִסְתַּמֵּר:
וַעֲתָה מְתִי אַעֲשֶׂה	הוּי, זֵילִים מְאָלִיטִים לִי,
לְנַסְּשִׁי וּלְבִיתִי?	צֶל מִי מִסָּם אָנֹתֶר?

אבל ברוב שיריו היה מתגבר על הרגשתו האישית ומתרומם לגובה פילוסופי, בעשותו את עצמו נקודה אחת בתוך החידה הגדולה ואת שאלת "היות וחדול" לא לשאלת פרט, כי אם לשאלת כלל. הרגעי והחולף שבדבריו נתחלף במשהו קיים ומאריך-ימים. וכן הצליח במשך שנים מעטות למלא את שהחסיר בשנים הקודמות ובמשך יומו הקצר בנה בנין ספרות שיעמוד כמצבת זכרון יפה ונעלה על קברו.

II. הסוֹנֵיטוֹת.

דרך קשה ונפתלה בחר לו פרידלאנד בגזרו על עצמו את גזירת היחידות של צורת הסוֹנֵיטָה. אלמלי היה משתמש בספר זה גם בצורת הסוֹנֵיטָה וגם בצורת השיר הרגיל, היה מגוון את הצבעים שלו ומקל על כל נשימתו השירית. אפשר היה לו, וגם לנו, לעבור מן הפכד אל הקל ומן הקל אל הפכד. וממילא להחליף פוח, משקל וריתמוס. אבל בספר זה דבק באחדות הצורה הסוֹנֵיטִית, ללא כל נטיה וסטיה, ועל מזבח האחדות הזאת הקריב קרבנות לא מעטים.

ביחוד מורגש הדבר הזה באותן הסוֹנֵיטוֹת שבהן ינתן בתמציתו סיפור שלם — ואלה לא מעטים אצלו — ובתחום י"ד שורות נפגשים זמנים שונים — עבר, הווה ועתיד — ומשתקפים מאורעות חיים שונים. אַז נדחקות לתוך שורות מעטות תולדות אדם במשך

שנים רבות ודרושה התאמצות רבה מצד דמיונו של הקורא למען יקשור ויאחו יחד את החוטים הבודדים. אלה הם שירים המלאים רמזים רחוקים וסודיים שהקורא צריך לפענחם כדי שיבינם ויהנה מהם.

דוגמה א' :

ב"כוס טה" יסופר על אשה אחת שנדחתה על-ידי אהובה — בשל חוסר-השכלתה. והיא החליטה להנקם בו. מה עשתה? נישאָה לאיש פשוט ולא מלומד, אך עשיר. וכשנולד להם בן גידלה אותו לתורה ולהשכלה. ולאחר שגדל וסיים את חוק-לימודיו שלחה אמו, היא האהובה, המנודחת, פרטיס-נסיעה למי שהיה אהובה, שיבוא לבקרה. והוא בא. וכאן היא מתנקמת בו בזה שלא רצה אהבתה: בנה המלומד משוחח את האורח ומראה לו את פוחו בהשכלה, וזה, שהיה לפניו משכיל ותקיף בדעתו, מקשיב מתוך הכנעה. הוא נוצח על-ידי האשה — באמצעות בנה.

«פי בנה מפיק מרגליות והיא טה שותה» — זוהי השורה האחרונה, שממנה יצהל הנצחון.

הרי לפנינו סיפור פסיכואנליטי תמציתי, המקפל תוכו חיי שני דורות ואהבה שלא באָה, אשר מצאָה את תיקונה בדור שני. וכל זה בי"ד שורות.

דוגמה ב' :

בשיר «אוהב נגינה» יסופר על יהודי זלדקן חובב נגינה, השב ביום ה' לעת ערב מעבודתו. הוא עובד על-יד בית האופירה ורואה פי משחקים שם באותו ערב את «אָאידה». ואת האופירה הזאת הוא אוהב מאָז מתמיד. מה עשה? הוציא את הפרוטות האחרונות שהיו מיועדות לאשתו לשם צרכי שבת וקנה בהן פרטיס. ובשובו הביתה מצא את הדלת נעולה בפניו ויהי מוכרח ללון בחוץ על «דרגת סלעים למרפסתו. ואם גם בוקר יום הששי על פיס ריק יבוא?» הכל היה כדאי. ועיניו לכוכבים ישכב ויבמבם לו אריות מן האופירה.

הרי לנו סיפור שלם, על יהודי עני ואשתו המחכה לכסף בערב

שבת ועל אופירה ועל לינת חוץ ועונג־מוסיקה. וכל זה נדחק לתוך י"ד שורות.

ושירים כאלה אינם מעטים (ראה: פיוס, אחות רחמניה, שטר זפרון, אָסון, חרון אין־אונים, בת־צחוק, אוצר, נרדף, ואחרים). ככולם גלומים סיפורים, שנתקפלו ונתכווצו לתוך שורות סוניטות. ואין ספק שרשימות שופמאן התמציתיות והקולעות השפיעו על הסוניטות האלה.

ולא רק מריח סיפורים יש בהם, פי אם גם מטעם מסות. הנטיה לפסיכו־אנאליזה, הניכרת פה, לובשת לא פעם צורה של מסה. וההסתכלות האמנותית הופכת להיות הסתכלות פילוסופית־פסיכו־לוגית.

ב"שלד" ינתן לנו שיר־סיפור מקורי ומסובך, פילוסופי־פסיכו־לוגי. ההנחה היא, שהירושה הטבעית מתנה את דמותנו הרוחנית. ומשועבדים אָנו לתורשה, מפלי יכולת להשתחרר ממנה. להפריה זו הגיע גבור הסוניטה, עשר שנים לאַחר מות אָביו. הוא התבונן בתמונתו, "הציץ ונבהל", פי נתחזר לו שירש את תכונות אָביו: אותו לובן העינים "הקלושות ופחודות", אותו רפיון הרצון. והוא מרגיש, שלשוא כל שאיפותיו לעלייה, להשתחררות. ה"שלד הרוחני" קבע לו את מסגרת חייו ואת דרכו וכ"בכוח ילד הנעור לבדו והוא סגור תוך חומת אבנים", כן נעור הוא ומתחבט ב"יאוש־האסיר אל מוטות־השלד". תקפתו רוח־שגעון ויהרוג את בנו, פדי שלא יהיה עוד יורש לא לאָביו החולני ולא לו המטורף. וכשהקיצה אשתו בבוקר ידעה שהיא שפולה.

כאן הובאָה הנחה פסיכולוגית־סוציולוגית עד הקצה הרחוק ביותר ואָנו עומדים משתאים גם לפני מעשה האָב וגם לפני איחוד קצוות רחוקות וצורות־ספרות שונות פאלה בשיר קטן אחד. מבהינה זו יש מקוריות רבה בכמה וכמה סוניטות, פי נוגעות הן בענינים שהשירה אינה רגילה לנגוע בהם. והמחשבתיות התמציתית משווה להן לסוניטות אלה אור חדש ומזר, שיש לעמוד עליו ולתפסו.

אור זה אור הוור הוא, השופע מדברים רחוקים, אשר היו ועברו, ועתה נשארו הגעגועים עליהם.

יש ראייה שניה פשם שיש עלומים שניים. וראייה שניה זו תורגש בכמה סוניטות, אשר בהן יסור פרידלאנד מדרך האופייק־טיביות ויחזור לדרך הסובייקטיביות, לנפשו הוא.

לא בנווה־רועים ובין גדרות הצאן — ישיר בשירו „גז” — חלפו אבי חלדו, ימיו הירוקים. פ־זכרונות ילדות חוורנינים, רחוקים ילבינו עדרי על פני מרעי־דמיון. כי לא כוורגיל וכוורדסוורת וכפראנסיס זשאם גדל הוא: „מבית האב עד בית האל נתיב קצר נמשך, עגום ומרומם”.

אך זכר כפר אחד שמור בלבו: דמות פבש צח השב מן הגזה—

קרד ובוש ילך מְרִיד קְמַצְרוּמִי.

מְדֵי נְכְרֵי אוֹתוֹ, רַחֲמֵי יִקְמְרוּ בִּי;

מְדֵי נְכְרֵי אוֹתוֹ, אֲנֹכֶר אֶף זֹאת: יֵשׁ יוֹם

וְגַם אֲנִי אֶשׁוּב וְזוֹ, קְרֵד, עִירוֹם.

הראשית והאחרית, האביב והסתיו, החיים והמות מתלפדים ומתמזגים יחדיו בראייה שניה זו ומעגל־הקסמים מופיע בכל עיגולו וסודיותו.

ובשיר „חנוך” יפתח צוהר לעולם־ילדות זה, לעולם־אמת זה, בעודו תינוק של בית רבו היה, „חרד ומקופל בתוך עצמי הקטן”, נגע עד לבו חנוך, „ראשון בראשונים לכל עדת חולמי־חלום הולכי עם אלהים, גושרי גשרים להם ברפסודות־השיר לנצח המושך ומעציב עד דמע”. וכשהיה בשליש הייו „ונפשטה הפסות חוצצת בין חוזה־האלוה וחזון־האלהות”. ויבך מלב על עלבון יומו אשר קופח. ובכל מקום אשר בו תתרעד נימת־ילדות תזהיר פניגה עוד יותר יקרה והיא פנינת־דת, המבריקה באור האמונה והדבקות באלהים.

ופה יראה לפנינו משורר מלא המייה, פילד העומד בתפילה,

והוא מתפלל לאמר:

אם יש נדר של נצרים בשדות שמיה,
 אהתחבך בנדר, תרש ובראש מוֹרֵד אָנֹשׁ,
 אָשׁוּף אֶת צְפָרְנִי אוֹ אֲמֹלֵל קְנֵה־קֶשׁ
 לְבַל אֲבוֹשׁ, אֵלֵי, הִבֵּט יִשְׂרָאֵל לְתוֹךְ צִינְיָף.
 אַתָּה תִשְׁחַק טוֹב לֵב, תִרְמוֹו אֵלַי לְנִשְׁת׃
 אֶסְחַד צׁוֹב מִשְׁעַן־נְדָר, וְכִמִּי קִסָּאוֹ שׁד -
 קִמְצָנְתָּךְ אֶעֱשֶׂה; אָנֹשׁ חֲנֹר, רוֹצֵד
 וְאַתָּה תִשְׁחַק וְתִלַּט פְּנִי, כְּלִטְף צְפוֹר נוֹאֶשׁת׃

וכי ישאלוהו שם על כל שיח ושיג לו בחלד, יעמוד נבוך ורותת ומחשה, עדי ירעים קול: ענה! אז יבהל מאוד ויבפה. אולם האל הגדול, אב הרחמים, יגער בגוערים: לאט לכם לילד! וב"סנה" הוא מתפלל לנוגה חסד מאור ראשון. רוצה הוא להיות בוער פסנה בערבה, "ישותו צנועה ומטוהרה מחטא". שיריידת אלה מטיפים טיפות חסד ואהבה לתוך הישות והיא נעשית דקה ורגישה לסוד החיים וליופיים, לקדושתם וטהרתם. ואף העצב של הסתיו, בשעת בוא הקוצר, נעשה רך. רואה הוא שדה־קמה מצהיב בדממה: "עדה שאננה ומדברת סוד. פה מעציב זהב־יפיה העירום ומגולה תחת שחקי־הוד". אך הנה בא הקוצר ו"מתכת המות תבהיק, תנצנץ בדממת־צהרים" וחרש נופלות שבלים. אך פתאום עמד הקוצר מקצור. העיף הקוצר, אם עיף החרמש? לא כי. אלא מה קרה? הקוצר פצע את ידו ונראה נטף דם.

לְחֶשׁוּ הַרוּחוֹת הַקְּלוֹת אֵל אֲנֹן הָאֶסֶק הַנֶּם:
 נִטְף דָּם, דָּם אֲדָם! וְהַשְׁבֵּלִים בְּשִׂדְמָה נְרָצְדוּ,
 שְׁעֵי רַחֲמֵיהֶן בְּדִמְמָה וּבְחִמְלָה רָאשִׁיהֶן לוֹ נְדוּ.

מה טובים וחסודים הם רחמי הנקצרים על הקוצר! ומה דקה הרגשת האהבה הטמונה בכריאָה!

ראייה כזו היא ראיית-יסוד ובאורה נראים לו למשורר, ברגעי חסדו, "צבעי ראשית הקיץ".

כל היום — אומר הוא — השקיתי את עיני צבעי ראשית הקיץ, ירק שבירק ותכלת שפתכלת ומשהו לא-יבוטא. והוא שואל: האם עדנת הלבובים היא, השכורה מיפי-עצמה, או נצחון אלמות הוא? כל היום עגב על פרחים, "ניני רקיע קטנטנים, ילדי המרחק העדינים" והם לטפו עיניו.

— — — עֵתָה אֲנִי שֶׁקֵט, רוּוֵי דְמָמָה:

רוּחֵי חוֹנָה עֲקֹבוֹתֶיךָ יֵצַע עֲלֵי הָאֲדָמָה.

נִשְׁשֵׁי הוֹנָה: אַחַת הִיא הַבְּרִיאָה, אַחַת נֹכַח נְאֻחָה,

וְאֵין נְבוּלִים וְאֵין תְּחוּמִים בֵּין הַשָּׁם וּבֵין הַנָּאן

בְּחִיק הַנְּצַח, הַיּוֹרֵחַ וּמִלְבָּב בְּצִדְדוֹן.

הפסימיות והמרירות, הבאות מראיית-הממש של המציאות, כאילו פגות ומתמוגגות בתוך האד הדק והמשכר של הרגשת-הנצחיות. ובנינים שלא נבנו וחלומות שלא באו נשכחים בפני האמונה והחסד, הנותנים ליעף פוח והמצמיחים לבן-תמותה כנפים. יש לו כמה וכמה שירים, המרעידיים את הלב פיגונם העמוק והפובש ("פהעור התינוק", "לא כאשת ברית" ו"ימים ספורים"), אבל לא הם מהווים את חוטי-השדרה של שירתו.

עצם צורת הסוניטה אשר בחר בה מעיד על חפצו להלחם ולנצח. הוא ירא מן השיר הרגיל והקל וילך אל השיר הפלתי-רגיל והקשה. הוא חפץ להשתיק את המיית לבבו וילך לציורים ופיתוחים פסיכולוגיים מסובכים.

הוא נזהר מן הגילוי היתר ומן האנוכיות השירית וילך אל ההפשטה, אל הרעיון, אל יסורי הזולת.

אבל בין ציור לציור ובין סיפור לסיפור עמד נבוך וחרד לפני העולם הגדול וסודותיו, לפני סוד החיים והמות, לפני היום האפל והמחר המסתורי — וירא את עצמו מתפלל ומאמין וידבק פילד באב-הרחמים — באלהים. אָז נַתְּגַלָּה לוֹ שֶׁאַחַת הִיא הַבְּרִיאָה

— — — ואין גבולים ואין תחומים בין השם ובין הפאן" והנצח החל זורח ומלבלב פעדן־גן.
 סוניטות אלה ורבות אחרות הן מלאכת מחשבת. ובצמצומן הקיצוני מרופזת חכמת שירה.
 ספר זה אינו רק ספר שירים. הוא ספר נצחון אדם.

III. הסיפורים.

מספר הסיפורים של פרידלאנד עולה ומסתמנת דמות מספר בעל עין רואה ולב מבין, היודע לספר בקצב ובטעם ולהשרות מרוח־עולמו על הקורא.

אי־אפשר להפיר בסיפורים אלה עשייה ספרותית רבה, כלומר, אין בהם מלאכת־מחשבת ומעשה־אמנות דק מן הדק, אבל דוקא מפני זה מתעלה ערפם עוד יותר. נראה הדבר, כאילו מאליהם הולכים ונבנים סיפורי־חיים־ואמת וכבהיסח־הדעת עולות ומתגבשות דמויות־אדם מרטטות, שאין לשכחן על־נקלה.

ואין חדגוניות בהם, בסיפורים אלה, ביחוד מבחינת הנושא. רב־גוונים הוא הספר. פה נמצא אנשים ומאורעות, מצבים והלכי־נפש שונים זה בזה בתכלית. זקנים וצעירים, גברים ונשים, רווקים ואֳלמנות, רופאים וחולים, רבנים ומורים, סופרים ואמנים, סוחרים ופועלים, מזמרות ואחיות רחמניות, סמרטוטים וצדיקים, רמאים ומשוגעים, חולמים ואוהבים — זוהי מערכת הגבורים בסיפורים אלה. וכמוהם רבים המאורעות ושינויי־הגורל של האדם. אהבה ותענוגיה, חיי־משפחה ומעקשיהם, סודות־הנפש ותאוות־הרציחה הצפונות בלב האדם (והמתגלות "לעת מצוא"), אושר ואֶסון, מציאות אפורה וחזון קוסם, גנבות־דעת וגנבות־שירים, אמונה וכפירה, פסיכולוגיה ופסיכואנליזה, שמירת־דת ורמאות־צבועים, בדידות ואֳלמנות, חינוך עברי ועסקנות ציבורית, געגועים על העיירה ודמויותיה החביבות וצירי הווי אמריקאי גרוטסקי — את כל אלה נמצא בל"ו הסיפורים שלו.

אָמנם, לא תמיד נראה הסיבוך הפסיכולוגי נחוץ ונכון, או ההתרה טבעית והכרחית (כמו ב"המשורר של מאַת הסוניטות",

„ברבבות־עם“, „חוב“, „נקמה“, „חרג ממסגרותיו“ ו„אחיות“), אבל גם בסיפורים אלה, הנראים דחוקים מצד הגיונם האמנותי ורחוקים מן המציאות, יש מצע סיפורי טוב וציורי אמת. על כל פנים מראים גם אלה לדעת, שאין לו למספר מחסור בנושאים מעניינים ומופלאים.

ביחוד יוכר הדבר בסיפוריו מחיי־אמריקה, ואלה הם הרוב בספר, וביתר־שאת בסיפורי־ההווי.

כאן גילה פרידלאנד את פוח־הסתפלותו־וציורו, הנפשות העושות בסיפורים — דמויות חיות הן והמצבים המצויירים בהם טבעיים הם. וכל הרוח המרחפת עליהם היא רוח של בינה ואהבה. שלושת הסיפורים הטובים ביותר בקבוצה זו הם: „מחול־הפרידה“, „לכבוד התורה“ ו„מוסדו של ר' מלך“.

באלה מתאחדים שנים יסודות: יסוד־הגעגועים על הרחוק שאיננו ויסוד־האמת של הקרוב המצוי. ריח העבר עם אנשיו ומראותיו, עם מנהגיו וזכרונותיו עולה גם מ„ספרות־אירופה“ שלו: „אחותי כלה“, „פטישו של המן“, „נקמה“ ו„בצל הקבר“. אבל שם מעטה הפעולה, כי המראות רחוקים הם והם מופיעים כמתוך הערפל. לא ממשיים הם, פי הם עברו ולא יהיו עוד. ממילא אין להם תיקון אחר אלא זה התיקון הלירי. צריך לספר את הדברים כבנגינה, כבזמר־לב חשאי העולה מ בין השורות יותר מאשר מן השורות עצמן.

אבל בסיפורי־אמריקה עמד המספר על קרקע מציאות חדשה וממשית. פה יש דברים שהם ההיפך מן היופי הרך של מולדת־אתמול. פה אָנו רואים חיים בהתהוותם. וכל דבר מתהווה הוא גם יפה גם מכוער. יפה הוא מצד צמיחתו וגידולו, מעצם חשק החיים המתגלה בו, ומכוער הוא מצד העווית המתגלה בזה הפרוצס של הצמיחה. אין שלמות ואין התאָמה בין החלקים. חסרה ההארמוניה של הפשל, של השלם. יש תנועות שהן חיקויי־זיוף יותר מגילויי־אמת, יש מגוחך שהוא מאפיל על הנאמן והטוב. ודברים אלה הם „השאור שבעיסה“, פי משחק־הצבעים וגילוי־

ההפכים הם־הם מקורות היצירה. הצל הנלחם באור, הפגום הנלחם בשלם, והזיוף הרוצה להאפיל על האמת — אלה הם המלאכים היותר נאמנים בדרכו של המספר.

בשלושת הסיפורים הנזכרים תפס פרידלאנד תפיסה אמנותית, דקה ונאמנה, את יגון האנשים מן הדור הישן, השוקעים בארץ החדשה. האנשים ה"אחרונים" והבודדים האלה, המצויירים על רקע־אמריקה, נוגעים עד הלב. יש בהם משהו מאותו תום ילדות ומאותו חוסר־ישע השופכים עליהם אור יקרות, וברחמים שהם מעוררים בלבנו הם גם מגפירים את געגועינו אָנו על מה שהיה ואיננו.

ברוך־שלמה מ"מחול־הפרידה" היה בעיירת־מולדתו, "עיירה סמוכה לולו־ו'ין", בעל בעמיו, תופס מקום־מזרח בבית־הפנסת ועובר לפני התיבה בימי החג. ביחוד היה מתענג על תפילות־ה"מוספים" שלו בימים הנוראים — ומצטיין בהם. כל זה היה שם "בבית", לפני שנים רבות. אבל משבא לאמריקה, לפני שלושים שנה, נטרד מעולמו ותענוגות־רוחו. אין איש שם אליו לב ואין מכיר בכשרון־חזנותו ואין דורש לתפילות־מוספיו. בבית־הפנסת, שהוא מתפלל בו, הוא זר ובלתי־מוכר. לא־נחוץ ולא־מכובד על הבריות, ואף השמש אינו פוקדו בעליה. נאלם קולה, אך חיים ורוטטים בו מאוייו — להופיע, להתפלל, להיות את אשר היה.

וכך נשא את סבלו בדומיה שלושים שנה, עד שהגיע לשבעים. והנה קרה "נס". השכונה שבה גר הלכה ונתרוקנה מיהודיה, פדרך השכונות היהודיות בערי אמריקה, ו"שחורים" באו להתיישב בה. בעלי־בתים עלו לגדולה ועקרו דירתם משם. אתם נדדו ועברו לשכונות החדשות גם הנשיאים והגבאים, הרבנים והחזנים, ורוב בתי־הכנסת נמכרו לכושים.

רק בית־הפנסת "אהבת אָחים", שבו התפלל ברוך־שלמה לא נמכר, פי לא נמצאו עליו קופצים. ורק העניים והדלים נשארו באותה שכונה ובאותו בית־פנסת. והנה הגיעו הימים הנוראים

ולשפור בעל־תפילה לא יכלו „אחרונים“ אלה. אָז באָה שעתו של ברוך־שלמה — להיות בעל־התפילה בימים הנוראים. קם לתחיה בית־הכנסת העוזב והיתום וקם לתחיה האיש הזקן והבלה.

בצבעים בהירים ורפים יצויירו פה דמויות הזקנים והזקנות, שכחיי־חיים ונושאי משא־היגון, המהווים את קהילת־הקודש הגוססת. וכאנשים פן הרחובות והבתים. הרחובות מדולדלים ושפולי־ירק והבתים ישנים ומפוחמים, „המדרגות רעועות ושבורות־מעקה, מסגרות החלונות מטולאות, גדרות־החצרות הרוסות והמדרכות סדוקות ומרופשות“.

ועדת החלפאים נמשכת לבית־כנסתם.

וברוך־שלמה היה שליח־ציבור להם, לאַחרונים אלה. בשארית פוחותיו התפלל עליהם ועל עצמו. ממעמקי־נפשו התפרצו צלילים נשפכים של עולם רחוק־רחוק. הנפש כמהה לתיקון אַחרי שנות רעב רוחני, אַחרי שפוחות־הפנים נכנפו וכבו, ונראה היה שעם דברי־התפילה וקולות־הנגינה היתה יוצאת נשמתו, היו כלים פיחותיו והיו. אבל תחיה זו שבאָה עליו לאַחר שלושים שנה נתנה לו כוח גם לבנות סוכה ולהתפלל גם בימי החג. ובליל שמחת־תורה התלקחו הפוחות האַחרונים בו ובעדתו — במחול־פרידה עז ויוקד. ידעו המחוללים, שזהו ריקודם האַחרון, כי בית־כנסת זה, גם זה, מכור ימכר ורבים ממתפלליו וודאי יקראו לישיבה של מעלה. וכל מה שנערם בלב במשך שנות־האלם פרץ חוצה. ברוך־שלמה „פתח בתפילה, עבר לזמרה וכלה בריקוד וכל הקהל רקד עמו“. הכל רקדו וספרי־התורה רקדו עמהם.

רקד קהל־אַחרונים זה עד שנפל ראשם, והוא ברוך־שלמה. זו היתה אש אַחרונה אשר התלקחה טרם כבה הנר. וגם על „אהבת־אחים“ מצלצל עתה פעמון הכנסיה הנוצרית. ויגון־אַחרונים זה רועד גם בסיפור „מוסדו של ר' מלך“.

מוסד זה הוא מיוחד במינו, כולו „אמריקאי“. ר' מלך הירשברג הוא מלך הסמרטוטרם של המטרופולין, ואולי גם של

כל הארץ. וכל הרוכלים והסמרטוטרים שבעיר עובדים למענו. אל חצרו נוהרים הם לאַחַר יום של עבודה רבה וקריאָה בלתי-פוסקת של "שמלות בלות". אבל לא רק בזה קנה לו מוסדו של ר' מלך שם גדול כל-כך. עיקר כוחו וזכותו הוא, שאותו מוסד הוא התחנה האחרונה בדרך הרוכלים. יש בו מדור מיוחד להתרת-תפרים, וכל הרוכלים שתש פוחם ואינם יכולים עוד לחזור על הפתחים, מתקבלים לאותו מוסד לבלות בהתרת-תפירות את שארית ימיהם.

והמוסד הזה ידוע לתפארה כמושב-הזקנים היהודי היותר גדול בניר-יורק. יהודים בעלי-זקן-ופאות, עם הדרת שיבה ואצילות בפניהם, יושבים על עבודת ההתרה. אבל לא רק עבודה ושכרה ניתנים להם. מתקינים להם מנין והם מתפללים מנחה בציפור. יש שם עמוד וטלית לבעל-תפילה, ספרים וקופסה של טבק. וגם בית-מזון פשר לזקנים, בהשגחת ר' עזריאל, מי שהיה דיין בעיירתו. ובשעת הסעודה משמיע הדיין דברי תורה ודורש בפרשת השבוע.

הזקנים חיים כבני משפחה אחת ובמות אחד מן החברה, הולכים כל החברים אל ההלוויה ומתפללים תפילת מנחה לזכרו. ויש בזה — אומר המספר — גמילות-חסד על מנת להחזיר, מעין שמור לי ואשמור לך.

ושני "מנהיגים" יש לאותה חברת-זקנים: אחד ר' שמשון, שנשמעים לו מחמת יראָה, ואחד ר' תנחום, שנשמעים לו מחמת אהבה. ושני הזקנים האלה מצויירים בחיוניות רבה, ביחוד ר' תנחום, שהוא דמות חביבה ומלבבת, שהיופי שופע מכל ישותו. בקולו יש מתק ולפיכך הוא עובר לפני התיבה, ובנפשו יש רוך, לפיכך דבקו בו כל הזקנים. ואיש זה יודע נגן הוא, וכשנתגלה הסוד היה כנורו מטיל טיפין של נחמה ואור לתוך חיי הזקנים. כך נתאחד יפיי-המוסיקה עם יגון-השגיעה של החיים במלכות-הסמרטוטים.

אבל גם לנחמה זו בא הסוף לפני זמן.

כי בן מלך, בעל המוסד, נשא לאשה את נכדתו של ר' תנחום ונגזר עליו, על המחותן, שיעזוב את המוסד, לפי שלא לכבוד הוא לר' מלך שמחותנו יעבוד עם הסמרטוטרים.

וכן אָנוּ רואים גם פה את צערה־הפרידה, בבכי ובצער נפרדים מעליו החברים. עוד לא ישמע קול הכנור המתרוֹנן של ר' תנחום, עוד לא תראה דמותו החסודה והמנחמת, עוד לא יהיה אור־נחמה במוסד זה, אשר בו גומרים אנשים זקנים את חייהם עם העולם הזה.

יגון־האחרונים אינו פוסק.

בסיפורים אלה הוגבר יסוד הרומאנטיקה, והאתמול מנצח את היום, ואילו באחרים הוגבר יסוד הסאטירה, והיום מנצח את אתמול. הלעג הזה למגוֹחך ולנפסד שבחיי ההווי האמריקאי עוקץ בחריפות מיוחדת ב"לכבוד התורה", ב"רבבות־עם" וב"מומחה מן החוץ".

פה אָנוּ רואים את מוסדות הדת והתורה בעלבונם ואת החינוך העברי בירידתו.

מנחם־מנדל אמריקאי, בדמות ישעיה־בצלאל טייטלבוים, ב"לכבוד התורה", עושה מסחר בכלי־קודש. הוא החזן, הוא השוחט, הוא המוהל, הוא המסדר־קידושין בשכונת מ"ט־פלזנט. תחת ידו עברו תרי"ג בריתות־מילה, לרבות כ"ג גרים, עם תרפ"ט חופות וקידושין. הוא רמאי וחבלן שהיינו פוגשים בספרות ההשכלה. קרוב הוא ל"צדיקי" סמולנסקין וברוידס. אך החידוש שלו הוא "אמריקאי", וכל המצאותיו, שהן לטובת עצמו ולרעת מתחריו, הן המצאות־מרמה של סרסור אמריקאי מן הטיפוס הירוד. את כל החתונות ואת כל הבריתות ואת כל ההלוויות הוא רוצה לכבוש לעצמו.

ויש הרבה מעויות־חיינו פה בדמות גרוטסקית זו. ב"רבבות־עם" ו"מומחה מן החוץ" נפתח פצע החינוך העברי. בראשון אָנוּ רואים משוגע מוליך שולל עדה שלמה, ופרנסי החינוך מופיעים בכל בערותם וגסותם. ובשני — אותה ריקנות ואותה

בערות ותלמיד שנעשה "מומחה" לחינוך ומתקשה בדיבור עברי נקרא לערוך חקירה בבית-הספר, שמנהלו הוא מי שהיה מורו לפניו. פילדותו היה התלמיד מן הגרועים ביותר ופחד מורו היה עליו. עתה נקרא לחתוך גורל מורו ובית-ספרו — ופחד התלמיד על המורה.

אוהב היה פרידלאנד ליצור סיטואציות "בלתי-אפשריות", המיוחדות בזרותן, אבל על-ידי קיצוניות זו, שיש בה העזה לא-מעטה, הבלית בלי רחמים את הנלעג, את הנפסד ואת המעליב שבחיים. וכשם שאהב להסיר את הלוט ולערטל דברים בסיפורים סוציאליים, מחיי ההווי, פן אהב לחדור לתוך דברים ומצבים אינטימיים, בעזרת הפסיכואנאליזה.

ב"מכתבים" הוא מסיר את הלוט מעל סוד אהבתו הגנובה של רבי לאַחר שמתה אהובתו, וב"המדונה" הוא מגלה את סוד אהבתו של האָמן לאַחר שמת הוא עצמו, האָמן. ב"המשורר של מאַת הסוניטות" הוא מספר לנו, בעצם שעת-החגיגה של יובל המשורר, שהסוניטות אשר פרסמו את שמו בעולם, גנובות הן אתו. וב"אושר" יתן לנו דמות ענוגה של משורר עוור, האוהב מזמרת, אשר לא ראה מעולם, מפאָת עוורונו, וברגע-גסיסתו האַחרונים הוא משיג את "אָשר", בהתרפקו על האַחות הרחמניה, שהוא חושב אותה לאהובתו המזמרת.

יש שכבה נוספת בחיים, שכבת-הדמיון, או שכבת-התרמית, שהיא מחליפה את האמת, בשעה שאין בכוח האדם להשיגה. ונפשו צמאָה ונפשו כמהה לגילוי, לתיקון, לאושר.

ויד הגורל היא המושלת בפל.

"בין האספקלריות" מסתובב אדם קטן, שהוא אָמן-גור (לתבניות של שמלות-נשים) וכן מסתובב אדם ריק ומיותר, הוא בעל האשה, שהעלתה את בית-המסחר לרום-מדרגתו. מישהו מיותר כאן. ואין ספק שהפעל חסר-התועלת וחסר-הטעם הוא המיותר, אָף כי אין האָמן הגוץ יכול למלא את מקומו, פי מגוחך הוא. בכל זה אין צורך במיותרים, פי עלוקות הן, המוצצות דם-

עלומים של אהובים ואהובות, והפעל מת לפתע פתאום. והאמת היא שלא מת, אלא הורעל.

וכן נפל בידי גורל זה "יוסף השני" החף מפשע, אבל משהו מסוד האהבה משך אותו, את הרוכל המצרי, אל בית האשה העשירה.

ובאותה רשת מתפתלות ה"אחיות" ובה נפלו גם "שלשה אָחים" המשוגעים ובה מתלבט בליכמאן, הרווק החולה ב"שם ושארית". ולאור המוזר של גורל עוזר מתהלכים הרווקים של "בליל החתונה", שבעלומיהם אָהבו נערות חולות-לב ומאהבתם זו נפצעו לכל ימי חייהם. וכאסירים בכלא זה מתענים בסיפור "נתפשו" גם החולים גם הרופא, כי גם הרופא, הממונה על חולי-השחפת, חולה-שחפת הוא, והוא אוהב את הבחור החולה האוהב והנוטה-למות, משום שבו יראה את דמות-עצמו.

כן יעברו לפנינו בספר זה אנשים אַחרונים ומיותרים, בודדים ועזובים, שנוצחו בשדה-הקרב של החיים, ויגונם חודר אל הלב, כי חסרי-ישע הם וקרבות-גורל.

ומשהו "מצל הקבר", זה הסיפור הדק והענוג, החותם את הספר, חולף ועובר גם על שאר הנפשות העושות בסיפורים. מת הרב הקדוש של העיירה, זה שפרש מהודו וקדושתו על כל היושבים בה. ור' אליהו השמש, שנפשו דבקה בנפש רבו, מתגעגע עליו עד פלות הנפש. ובבוא ערב-שבת ויש צורך לצאת ולהכריז על קבלת-שבת, אין בלב ר' אליהו לצאת עוד. ניטל הטעם מחייו. מת בו חשק הקריאָה לעמו. כי לא זכה השמש הזקן שיספידו רבו הקדוש. אבל פשיצא, לבקשת אשתו, לעבודתו ולקריאָתו, לא שב עוד. בכוח-סתר נמשך אל בית-הקברות. משם רמזה לו דמות מזהרת וקוסמת. רבו הופיע והוא שקרא לו. והשמש הולך אַחרי הדמות הקוראת, אַחרי הרב הקדוש. ועל קברו מת. האדם מן העולם הזה דבק בדמות הרחוקה שקראָה לו מן העולם הבא. מציאות נאחזה בחזון. ואור רחוק ופלאי עולה על הדברים.